

УДК: 316.647.82(=214.58):343.232
342.724.037(=214.58)

ВИКТИМОЛОГИЈА НА РОМИТЕ: КРИВИЧНОПРАВНИ ДИМЕНЗИИ НА АНТИЦИГИНИЗМОТ И ИНСТИТУЦИОНАЛНАТА ВИКТИМИЗАЦИЈА

Розе СУРЛОВСКА-РИСТЕВСКА

докторанд, Правен факултет, Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип,
roze.3074@student.ugd.edu.mk

Апстракт

Овој труд ја разгледува виктимологијата на Ромите низ призмата на кривичното право, со посебен фокус на антициганизмот како структурен фактор на виктимизација. Истражувањето има за цел да ја анализира позицијата на Ромите како жртви на кривични дела од омраза, дискриминаторски практики и институционално насилство, како и нивната положба во рамките на кривичноправниот систем. Трудот прави дистинкција помеѓу примарна виктимизација (како последица на кривични дела мотивирани од омраза), секундарна виктимизација (која може да настане во текот на кривичната постапка) и структурна или институционална виктимизација, која произлегува од системски нееднаквости и предрасуди. Се анализираат нормативните механизми за заштита на жртвите, примената на отежнителни околности поврзани со мотивот на омраза, како и ефективноста на институциите во обезбедување еднаква правна заштита. Особено внимание се посветува на прашањето дали постојната кривичноправна рамка обезбедува адекватна препознаеност на антициганизмот како специфичен мотив за виктимизација и дали практиката на надлежните органи придонесува кон намалување или продлабочување на маргинализацијата на ромската заедница. Целта на трудот е да понуди систематска анализа на виктимолошката позиција на Ромите во кривичноправниот систем и да предложи насоки за унапредување на законската и институционалната заштита во насока на спречување на повторена и институционална виктимизација.

Клучни зборови: *Роми, виктимологија, дискриминација, виктимизација, предрасуда*

EVICTIMOLOGY OF ROMA COMMUNITIES: CRIMINAL LAW DIMENSIONS OF ANTIGYPSYISM AND INSTITUTIONAL VICTIMIZATION

Roze SURLOVSKA RISTEVSKA

PhD candidate, Faculty of Law, Goce Delcev University, Stip

e-mail: roze.3074@student.ugd.edu.mk

Abstract

This paper examines the victimology of Roma communities through the lens of criminal law, with particular emphasis on antigypsyism as a structural factor of victimization. The research aims to analyze the position of Roma individuals as victims of hate crimes, discriminatory practices, and institutional violence, as well as their treatment within the criminal justice system. The study distinguishes between primary victimization (resulting from hate-motivated criminal acts), secondary victimization (occurring during criminal proceedings), and structural or institutional victimization arising from systemic inequalities and entrenched prejudice. It explores the existing legal framework for victim protection, the application of bias-motivated aggravating circumstances, and the effectiveness of institutions in ensuring equal legal protection. Special attention is given to whether the current criminal law framework adequately recognizes antigypsyism as a specific motive underlying victimization and whether institutional practices contribute to reducing or perpetuating the marginalization of Roma communities. The objective of the paper is to provide a systematic analysis of the victimological position of Roma within the criminal justice system and to propose recommendations for strengthening legal and institutional safeguards aimed at preventing repeated and institutional victimization.

Keywords: *Roma, Victimology, Discrimination, Victimization, Prejudice*

1. Вовед

Виктимологијата како научна дисциплина претставува значајна област во рамките на Криминологијата која се занимава со проучување на жртвите, причините за виктимизација, последиците од виктимизацијата и односот на општеството и институциите кон жртвите на различни форми на насилство и дискриминација (Walklate, 2007). За разлика од традиционалниот криминолошки пристап кој се фокусира, првенствено, на сторителите, виктимологијата ја става жртвата во центарот на анализата и ги испитува структурните, социјалните и институционалните фактори што влијаат врз нееднаквата изложеност на ризик од виктимизација (Mawby & Walklate 1994).

Историски гледано, Ромите со векови се соочуваат со дискриминација, социјална исклученост, сиромаштија и различни форми на институционален и општествен расизам (Guu, 2001). И покрај современите стандарди за заштита на човековите права и принципот на формална еднаквост, ромските заедници и понатаму се изложени на сегрегација, ограничен пристап до образование, здравствена заштита, домување и пазарот на труд. Овие состојби придонесуваат за создавање континуирана виктимизација што не се манифестира единствено преку директно насилство или кривични дела, туку и преку структурни механизми на исклучување и нееднаквост.

Во 1979 година, на Првиот светски конгрес на Ромите што го организираа Обединетите нации во Лондон создадена е Меѓународната ромска унија (International Roma Union). IRU има за цел политички да ги претставува сите Роми како и да соработува со јавните институции и граѓанските општества за да ги реши предизвиците со кои се соочуваат Ромите (Fonseca, 2018; Fraser, 1992). По 1989 година, падот на комунистичкиот режим и експлозиите на антиромското насилство ги принудиле Ромите да почнат да се мобилизираат и поенергично да ги бранат своите права (Gheorghe & Mirga 2013). Како резултат на тоа се забележува појава на многу ромски организации, како и ромски политички елити, кои го позиционирале прашањето на Ромите на политичката агенда, што довело до нивно признавање во повеќето европски земји и на пошироката меѓународна сцена: ЕУ, Советот на Европа (СЕ) и Организацијата за безбедност и соработка во Европа (Gheorghe & Mirga 2013). Во 2011 година, ЕУ ја воспоставува „Националната стратегија за интеграција на Ромите“ (European Commission Directorate-General for Justice, 2011) за да се зголеми бројот на граѓани Роми со пристап до домување, образование, вработување и здравствена заштита, како и да се намали дискриминацијата што ја претрпуваат во различни домени од нивниот живот (Villareal & Wagman 2001).

Меѓутоа, и покрај напорите на Европската Унија, Ромите биле и сè уште се јавуваат како жртви во земјите низ цела Европа, вклучувајќи ги Италија, Франција, Чешка, Словачка, Бугарија и Романија. Можеби најлошо од сè е во Унгарија, каде што се случиле напади врз ромски села, бомби врз ромски куќи и сериски убиства на Роми избрани случајно од десничарски екстремисти. Ромите што живеат со децении во уредни куќи во мирни населби се будат наутро и наоѓаат летоци во нивните поштенски сандачиња со предупредување дека ќе бидат изгорени и испратени во гасни комори. Во Бугарија, фатална сообраќајна несреќа била доволна за да предизвика ноќи на улични немири од страна на млади Бугари кои го искажувале својот бес против „криминалните Роми“. Во летото 2012 година, полицаец кој не бил на должност во Словачка убил три лица од ромска заедница. Некои избрани функционери и владини службеници ги споредуваат Ромите со „животни“. Други изјавуваат дека Ромите се неспособни да коегзистираат со другите Европејци. Еден од нив бил и францускиот министер за внатрешни работи, социјалист (Jovanovic, 2013).

Во последните години, во европскиот академски и политички дискурс сè почесто се користи поимот антициганизам, кој претставува специфична форма на расизам насочена кон Ромите. Антициганизмот се темели на длабоко вкоренети стереотипи и предрасуди што придонесуваат за нормализирање на дискриминацијата и општествената маргинализација на ромските заедници (McGarry, 2017). Според Агенцијата за фундаментални права на Европската Унија, антициганизмот претставува сериозна пречка за интеграцијата и еднаквоста на Ромите во европските општества, при што институционалната дискриминација и говорот на омраза остануваат широко распространети (European Union Agency for Fundamental Rights, 2018).

Иако кривичното право претставува основен инструмент за заштита од кривични дела, дискриминација и злосторства од омраза, неговата ефективност во практиката често е ограничена. Анализите покажуваат дека ромските заедници и понатаму се соочуваат со недоволна правна заштита, селективна примена на законите и институционални бариери при пристапот до правда. Во одредени случаи, и Европскиот суд за човекови права утврдил повреди поврзани со дискриминација и нееднаков третман на Ромите, што укажува на постоење на системски проблеми во заштитата на нивните права (European Court of Human Rights, 2007).

Посебно значаен аспект во анализата на положбата на ромските заедници претставува институционалната виктимизација. Овој поим се однесува на ситуации во кои институциите, наместо да обезбедат заштита и еднаков третман, преку своето постапување или непостапување придонесуваат за продлабочување на дискриминацијата и штетата врз одредени групи. Бројни извештаи укажуваат на постоење на полициско профилирање, прекумерна употреба на сила, дискриминација во

образованието и нееднаков пристап до правда кога станува збор за ромските заедници (Van Baar, 2011, стр. 203-212).

Предмет на овој труд е анализата на виктимизацијата на ромските заедници преку призмата на антициганизмот, структурната дискриминација и институционалната виктимизација. Основното истражувачко прашање е: на кој начин антициганизмот придонесува за институционална и структурна виктимизација на Ромите, и дали постојните правни и институционални механизми обезбедуваат ефективна заштита и еднаков третман? Главната теза на трудот е дека виктимизацијата на Ромите не претставува само последица на поединечни дискриминаторски постапки или кривични дела, туку е резултат на пошироки структурни и институционални процеси што создаваат и одржуваат општествена нееднаквост и исклученост.

1.1. Методологија на истражувањето

Истражувањето е засновано на квалитативен методолошки пристап кој комбинира нормативна, компаративна и виктимолошка анализа. Основната цел е да се испита положбата на ромските заедници како жртви на директна, секундарна и институционална виктимизација, како и улогата на кривичноправните механизми во нивната заштита. Во рамките на нормативната анализа беа разгледани меѓународни и европски правни документи релевантни за заштита од дискриминација и злосторства од омраза, како и судската практика на Европскиот суд за човекови права. Посебно внимание е посветено на пресудите кои се однесуваат на дискриминација врз ромските заедници и на обврските на државите во спречувањето на институционалната виктимизација.

Компаративниот метод е применет за споредба на различните форми на антициганизам и институционална дискриминација во Источна и Западна Европа, со цел да се идентификуваат заедничките структурни карактеристики и специфичните национални особености.

Изворите беа селектирани според неколку критериуми: научна релевантност, академска рецензираност, институционална кредибилност и директна поврзаност со предметот на истражувањето. Анализата се темели на научна литература од областа на виктимологијата, криминологијата и човековите права, извештаи на Европската Унија и Советот на Европа, како и релевантна судска практика.

Истражувањето има дескриптивно-аналитички карактер. Покрај систематизацијата на постојните сознанија, се настојува критички да се оцени степенот до кој современите кривичноправни механизми обезбедуваат реална заштита на ромските заедници и дали тие успеваат да ги надминат структурните форми на дискриминација и институционална виктимизација.

2. Виктимологија и ранливи групи

Современата виктимологија бележи оддалечување од класичниот фокус на сторителот и сè повеќе ја анализира жртвата во поширок социјален, економски и институционален контекст, при што се истакнуваат структурните фактори што ја зголемуваат ранливоста на одредени групи (Mawby & Walklate 1994). Во овој контекст, се развива концептуалната поделба на три форми на виктимизација: примарна, секундарна и терцијарна.

- *Примарната виктимизација* се однесува на директната штета предизвикана од кривично дело, особено кога е мотивирано од омраза или дискриминација.
- *Секундарната виктимизација* настанува во текот на постапката пред институциите на системот на кривична правда, кога жртвата може да биде изложена на несоодветен третман, недоверба или дополнителна траума.
- *Терцијарната виктимизација* се однесува на пошироките општествени последици, како стигматизација, социјална исклученост и долгорочна маргинализација на жртвата.

Во рамките на критичката виктимологија се развива концептот на „ранливи групи“, каде одредени заедници се изложени на зголемен ризик од виктимизација поради нивната социјална, етничка или економска положба. Ромските заедници претставуваат типичен пример на структурно ранлива група, бидејќи нивната изложеност на виктимизација не произлегува само од индивидуални фактори, туку од долготрајни процеси на социјална исклученост и институционална дискриминација (Guy, 2001).

2.1. Антициганизам како системска дискриминација

Антициганизмот е дефиниран како посебна форма на расизам насочен против оние кои се стигматизирани во општествениот поглед на светот како „Цигани“, „цигане“, „жиган“, „цигеунер“, „Татари“, „зингари“ или други сродни термини, кои во суштина се засноваат на претпоставките дека тие припаѓаат на инфериорна и девијантна група. Од тие причини, доминацијата над нив и нивното угнетување се оправдани (Koshevaliska & Surlovska Ristevska, 2025). Според Ростас и Костка, (Rostas & Kostka, 2014), манифестациите на антициганизам се видливи преку овие механизми:

- Пасивноста на државните институции во заштитата на правата на Ромите честопати ја крши Европската конвенција за човекови

права, во однос на доктрината за позитивни обврски на државата.

- Недостаток на информации за Ромите во редовните образовни програми.
- Негирање на еднаква заштита на Ромите пред законот.
- Непознавање на историјата на угнетување на Ромите.
- Недостаток на родова сензитивност и интерсекционалност.
- Селективно спроведување на законите и политиките.

Во современиот контекст, антициганизмот не се манифестира исклучително преку индивидуални предрасуди, туку како системски феномен вграден во општествените институции, политики и практики. А за тоа сведочат сознанијата дека дискриминацијата на Ромите останува широко распространета во областите на образованието, домувањето, здравството и вработувањето, при што институционалните бариери значително ја ограничуваат нивната социјална инклузија (European Union Agency for Fundamental Rights, 2018).

Дополнително, од истражувањата може да се заклучи дека антициганизмот функционира и како институционализиран феномен, каде што државните и јавните институции, наместо да обезбедуваат еднаков третман, во одредени случаи придонесуваат за репродукција на нееднаквостите преку селективна примена на правото и недоволна заштита од дискриминација (Van Baar, 2011). Во таа смисла, антициганизмот не е само индивидуален став или предрасуда, туку структурен механизам кој ја одржува социјалната исклученост на ромските заедници.

Овој пристап е потврден и од практиката на Европскиот суд за човекови права, која во повеќе случаи утврдила повреди поврзани со дискриминација и нееднаков третман на Ромите, особено во контекст на образованието и полициското постапување (European Court of Human Rights, 2010; European Court of Human Rights, 2007).

3. Кривичноправна димензија

3.1. Злосторства од омраза

Злосторствата од омраза претставуваат кривични дела мотивирани од предрасуди кон одредена група, при што жртвата не е избрана поединечно, туку поради нејзината припадност на одредена етничка, религиозна или социјална заедница. Во овој контекст, Ромите често се

препознаваат како една од најизложените групи на ваков вид виктимизација во Европа (McGarry, 2017). Иако повеќето современи кривичноправни системи, формално, ги препознаваат злосторствата мотивирани од омраза и предвидуваат отежнителни околности, прашањето за нивната практична примена останува проблематично.

Во многу правни системи, Ромите не се експлицитно наведени како посебна заштитена категорија, туку се опфатени во рамките на пошироки формулации за етничка или расна припадност. Ова може да доведе до недоволно јасна препознатливост на антициганизмот како специфичен мотив за виктимизација. Значителен дел од инцидентите мотивирани од антициганизам остануваат непријавени или не се соодветно квалификувани како злосторства од омраза, што ја намалува ефективноста на кривичноправната заштита (European Union Agency for Fundamental Rights, 2018). А причината за непријавувањето на ваквите кривични дела се препишува на недовербата во институциите, страв од повторна виктимизација и претходни негативни искуства со органите на прогонот. Што, пак, доведува до значајна „темна бројка“ на непријавени случаи и ја отежнува реалната процена на обемот на виктимизацијата.

4. Институционална виктимизација

Институционалната виктимизација претставува сложен виктимолошки и социолошко-правен концепт кој се однесува на ситуации во кои државните институции - кои по дефиниција треба да гарантираат еднаква заштита и примена на правото - директно или индиректно придонесуваат кон создавање, одржување или продлабочување на штета врз одредени општествени групи. Во рамките на критичката виктимологија, овој феномен се анализира како резултат на асиметрија на моќ меѓу државата и маргинализираните заедници, при што виктимизацијата не е само последица на индивидуални дејствија, туку и на структурни институционални практики (Walklate, 2007; Mawby & Walklate, 1994).

Во однос на ромските заедници, институционалната виктимизација е тесно поврзана со концептот на структурен расизам и со долгорочната репродукција на антициганизам во државните системи. Според критичките студии за расизам, институциите не се неутрални актери, туку можат да функционираат како механизми кои ги нормализираат и институционализираат постојните општествени предрасуди (Van Baar, 2011; McGarry, 2017).

Една од најексплицитните форми на институционална виктимизација е полициската практика, особено во форма на етничко профилирање, непропорционална контрола и употреба на сила. Овие практики не се изолирани инциденти, туку често се резултат на структурни образци на сомнеж и стереотипизација кон Ромите како „ризична“ група.

Таквите практики водат до секундарна виктимизација, но и до ерозија на довербата во правниот систем, што дополнително ја засилува социјалната исклученост (FRA, 2018).

Дополнително, институционалната виктимизација се манифестира и во судските и обвинителските системи, каде што постојат индикатори за нееднаква примена на правото, недоволно препознавање на дискриминаторскиот мотив и ограничена ефективност на механизмите за заштита од злосторства од омраза. Во вакви услови, формалната правна еднаквост не се трансформира во материјална еднаквост, што претставува клучен проблем во современите системи на кривична правда (McGarry, 2017).

Во оваа смисла, значајна улога има и Европскиот суд за човекови права, кој во својата судска практика експлицитно ја препознава институционалната димензија на дискриминацијата. Во предмети како *D.H. and Others v. Czech Republic* (2007), *Nachova and Others v. Bulgaria* (2005) и *Elmazova and Others v. North Macedonia* (2020) судот утврдува дека државите не само што не успеале да спречат дискриминација, туку и дека институционалните практики придонеле за нејзино одржување. Овие пресуди се особено значајни бидејќи ја потврдуваат тезата дека дискриминацијата може да биде структурно вградена во институционалното функционирање, а не дека е само резултат на индивидуални акти.

Дополнително, извештаите на Агенцијата за фундаментални права на Европската Унија укажуваат дека Ромите во повеќе европски држави систематски се соочуваат со бариери во пристапот до правдата, полицијата и јавните услуги, што ја потврдува постојаноста на институционалната виктимизација како структурен феномен (FRA, 2018).

Затоа, институционалната виктимизација на Ромите претставува системски образец на функционирање на државните структури во кои историските предрасуди, социјалната дистанца и институционалната инерција се комбинираат во процес на континуирана репродукција на нееднаквост. Во тој контекст, кривичното право, и покрај својата формална неутралност, често не успева целосно да ги адресира овие длабоко вкоренети структурни проблеми.

4.1. Критичка оценка на ефективноста на кривичноправната заштита

Иако современите европски правни системи формално обезбедуваат механизми за заштита од дискриминација и злосторства од омраза, достапните податоци укажуваат дека постои значителен јаз помеѓу нормативната рамка и нејзината практична примена. Оттука се поставува

прашањето дали проблемот, навистина, лежи во недостатокот на правни норми или, пак, во институционалниот капацитет и подготвеност за нивна доследна имплементација.

Од виктимолошка перспектива, може да се тврди дека антициганизмот претставува пример за структурна дискриминација која не може целосно да се адресира само преку кривичноправни санкции. Иако санкционирањето на поединечни случаи на говор на омраза или насилство е неопходно, тоа не ги отстранува пошироките социјални механизми кои ја создаваат и одржуваат виктимизацијата на ромските заедници (McGarry, 2017). Дополнително, ограничениот број судски постапки и релативно ниската стапка на пријавување на злосторства мотивирани од омраза кон Ромите укажуваат дека формалното постоење на правна заштита не секогаш резултира со нејзина ефективна употреба. Истражувањата покажуваат дека институционалните практики можат да придонесат кон репродукција на нееднаквостите дури и кога законската рамка формално обезбедува еднаков третман (Van Baar, 2011).

Во таа смисла, ефикасноста на кривичното право треба да се оценува не само преку законските решенија, туку и преку нивниот реален ефект врз намалувањето на виктимизацијата и зголемувањето на довербата во институциите. Податоците презентирани во ова истражување укажуваат дека недовербата во институциите останува еден од клучните фактори за ниската стапка на пријавување на дискриминација и злосторства од омраза меѓу ромската популација.

5. Судска практика како огледало на структурна дискриминација

Студиите на случај претставуваат методолошки пристап кој овозможува длабинска анализа на конкретни правни, институционални и социјални ситуации со цел да се разберат пошироките структурни механизми на виктимизација. Во контекст на виктимологијата на ромските заедници, овој пристап е особено значаен бидејќи овозможува емпириска проверка на теоретските концепти како антициганизам, институционална виктимизација и кривичноправна (не)ефективност.

Еден од најзначајните извори за анализа на виктимизацијата на Ромите претставува судската практика на Европскиот суд за човекови права. Во предметот *Elmazova and Others v. North Macedonia* (2020), Судот утврдува дискриминаторски третман и сегрегација во образовниот систем. Случајот се однесува на распределување на ромски деца во одделни паралелки и нееднаков пристап до образование, што довело до нивна институционална изолација и нееднаква положба во однос на останатите ученици (European Court of Human Rights, 2020).

Судот анализира дали ваквата практика претставува индиректна етничка дискриминација спротивна на член 14 од Европската конвенција за човекови права, во врска со правото на образование. Предметот е значаен бидејќи ја отвора проблематиката на структурната и институционална дискриминација врз ромските деца во образовниот систем.

Слично, во *Nachova and Others v. Bulgaria* (2005), Судот утврдил дека државата не спровела ефективна истрага за убиство на ромски лица од страна на воена полиција, при што се потенцира обврската на државата да истражува можеен расистички мотив. Овој предмет е особено значаен бидејќи ја афирмира позитивната обврска на државата да ги препознава и санкционира злосторствата мотивирани од омраза.

Овие случаи укажуваат дека судската практика на Европскиот суд за човекови права постепено го проширува концептот на државна одговорност, преминувајќи од формална кон материјална еднаквост.

Клучна улога во документирањето на структурната дискриминација на ромските заедници има Агенцијата за фундаментални права на Европската Унија. Оваа институција редовно објавува компаративни извештаи за состојбата на човековите права во ЕУ, со посебен фокус на Ромите. Според извештаите од 2016 и 2018 година, ромските заедници во повеќе европски држави се соочуваат со: (European Union Agency for Fundamental Rights, 2016; European Union Agency for Fundamental Rights, 2018)

- високи нивоа на дискриминација во секојдневниот живот
- ограничен пристап до правда
- недоверба во полицијата и институциите
- ниска стапка на пријавување на злосторства од омраза

Овие податоци се особено значајни бидејќи ни посочуваат дека виктимизацијата не е изолиран феномен, туку статистички конзистентна појава низ повеќе држави. FRA исто така нагласува дека антициганизмот останува една од најупорните форми на расизам во Европа, често нормализирана во институционалната практика.

5.1. Компаративна анализа: Источна vs Западна Европа

Компаративната анализа на виктимизацијата на ромските заедници во Европа покажува дека антициганизмот не е хомоген феномен, туку се манифестира преку различни институционални форми во зависност од историскиот, политичкиот и правниот контекст на државите. И покрај овие

разлики, заедничка карактеристика останува структурната нееднаквост и ограничената ефективност на правната заштита.

5.1.1. Источна Европа: експлицитна и структурно видлива дискриминација

Во земјите од Источна и Југоисточна Европа (како Бугарија, Романија, Словачка, Унгарија и Балканот), виктимизацијата на Ромите најчесто има директни и видливи форми. Овие општества се карактеризираат со историски недовршени процеси на демократизација, послаби институционални капацитети и поголема толеранција кон социјалната сегрегација.

Клучни карактеристики:

- образовна сегрегација (ромски деца во одделни или „специјални“ училишта)
- просторна гетоизација (изолирани населби со супстандардни услови)
- директна полициска репресија и етничко профилирање
- ниска имплементација на антидискриминаторски закони.

Судската практика на Европскиот суд за човекови права укажува дека овие држави почесто се предмет на утврдени повреди поврзани со дискриминација на Ромите. Во предметот *D.H. and Others v. Czech Republic*, Судот утврдил индиректна дискриминација поради непропорционалното сместување на ромски деца во специјални училишта, што довело до образовна сегрегација и ограничен пристап до еднакво образование. Во *Oršuš and Others v. Croatia*, Судот утврдил дека одвојувањето на ромски ученици во посебни паралелки претставува етничка сегрегација и повреда на правото на образование без дискриминација (European Court of Human Rights, 2007; European Court of Human Rights, 2010).

Агенцијата за фундаментални права на Европската Унија евидентирала дека во Источна Европа ромските заедници имаат значително повисоки нивоа на сиромаштија, пониско образование и ограничен пристап до институции, што создава „затворен круг на виктимизација“ (European Union Agency for Fundamental Rights, 2018).

5.1.2. Западна Европа: институционализирана и „суптилна“ дискриминација

Во Западна Европа (Франција, Германија, Италија, Белгија, Шпанија), дискриминацијата е помалку експлицитна, но почесто институционализирана и административно посредувана. Наместо отворена сегрегација, доминираат политики кои формално се неутрални, но имаат непропорционален негативен ефект врз ромските заедници.

Клучни механизми:

- административни евикции на неформални населби
- политики на „урбана безбедност“ кои таргетираат мобилни заедници
- засилен надзор и полициско следење
- индиректна дискриминација во пристап до социјални услуги

Во овој модел, државата ретко дејствува преку директна етничка дискриминација, туку преку просторно и административно регулирање, кое *де факто* ги погодува Ромите како група. Според FRA (2018), во Западна Европа постои повисоко ниво на правна формална заштита, но истовремено и „скриена виктимизација“, бидејќи институционалните практики произведуваат слични ефекти на исклучување како и експлицитната дискриминација во Источна Европа.

5.1.3. Теоретска интерпретација на разликите

Од виктимолошка перспектива, разликата меѓу Исток и Запад не е разлика во постоење или непостоење на антициганизам, туку разлика во неговата форма на манифестација:

- Исток: директен, видлив, структурно отворен
- Запад: индиректен, административен, институционално „прикриен“.

Ова води кон клучен теоретски заклучок - Антициганизмот функционира како паневропски структурен модел, но се адаптира на институционалната зрелост и правната рамка на државата. Во двата случаја резултатот е ист:

- ограничен пристап до права
- зголемена изложеност на виктимизација
- институционална недоверба
- континуирана социјална маргинализација

Компаративната анализа покажува дека:

1. Виктимизацијата на Ромите не зависи од географската локација, туку од институционалната структура
2. Посилни правни системи не значат автоматски помала дискриминација
3. Антициганизмот се трансформира, но не исчезнува
4. Институционалната форма на дискриминација е исто толку штетна како и директната

5.2. Емпириски показатели и состојби во Република Северна Македонија

Во контекст на Република Северна Македонија, Ромите претставуваат една од најранливите етнички заедници во однос на ризикот од дискриминација, социјална исклученост и институционална виктимизација. Иако законската рамка формално обезбедува заштита од дискриминација и гарантира еднаков пристап до правда, од извештаите на домашните и меѓународните институции можеме да заклучиме дека ромската заедница и понатаму се соочува со структурни бариери во остварувањето на своите права (European Commission, 2024).

Значењето на предметот *Elmazova and Others v. North Macedonia* (2020) веќе го напомнав претходно. Иако случајот се однесува на образованието, неговото значење е пошироко бидејќи укажува на постоење на институционални практики кои можат да доведат до индиректна дискриминација и продлабочување на социјалната исклученост (European Court of Human Rights, 2020).

Дополнително, извештаите на Народниот правобранител и Комисијата за спречување и заштита од дискриминација укажуваат дека претставките поврзани со етничката дискриминација и нееднаков третман остануваат присутни во повеќе области од општествениот живот, особено во образованието, пристапот до услуги и вработувањето (Комисија за спречување и заштита од дискриминација, 2024; Народен правобранител, 2024).

Од аспект на кривичното право, особено значаен проблем претставува ограничената достапност на систематизирани статистички податоци за злосторства од омраза насочени кон Ромите. Недостатокот на

детални и јавно достапни податоци го отежнува следењето на трендовите и процената на ефективностa на институционалниот одговор. Воедно, ваквата состојба може да придонесе за потценување на реалниот обем на виктимизацијата и за недоволно креирање политики засновани врз докази (OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2024).

Според истражувањата на FRA (2022), Ромите и понатаму се соочуваат со значително повисок ризик од сиромаштија, дискриминација и социјална исклученост во споредба со општата популација во Европа. Иако состојбите варираат од држава до држава, овие показатели укажуваат дека структурните фактори на виктимизација остануваат присутни и во националните контексти.

Анализата на македонскиот контекст потврдува дека, и покрај постоењето на релативно развиена нормативна рамка, структурните форми на дискриминација продолжуваат да влијаат врз положбата на ромската заедница. Оттука, клучниот предизвик не е создавање нови правни норми, туку обезбедување нивна доследна и ефективна примена во практиката (European Commission, 2024).

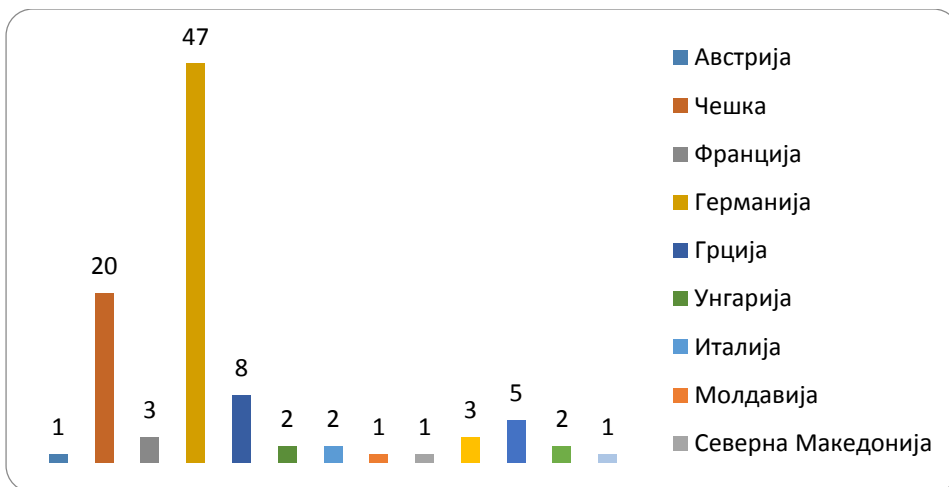
6. Предизвици во правната заштита и препораки

Ефективната правна заштита на ромските заедници во Европа претставува комплексен проблем кој не може да се редуцира исклучително на формалното постоење на правни норми. Иако современите кривичноправни системи, како и меѓународните механизми за човекови права, формално гарантираат еднаква заштита, практичната имплементација на овие стандарди е ограничена од структурни, институционални и социоекономски фактори. Во таа смисла, јазот помеѓу нормативната еднаквост и реалната правна заштита претставува клучен виктимолошки проблем.

Во рамките на критичката виктимологија, оваа состојба се објаснува преку концептот на „институционална дисфункција“, каде државните механизми не само што не ги неутрализираат последиците од виктимизацијата, туку често ја репродуцираат преку нееднаков пристап до правда (Walklate, 2007; Mawby & Walklate 1994). Во контекст на ромските заедници, овие бариери се манифестираат на три меѓусебно поврзани нивоа: недоверба во институциите, недоволна имплементација на правните норми и длабоки социјалноекономски ограничувања.

Во согласност со последниот извештај на ОБСЕ (OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), 2024) од 2024 година, бидејвидентирано вкупно 96 напади врз Роми и тоа:

Приказ 1: Географска распределба на пријавени инциденти поврзани со антициганизмот во Европа

Податоците укажуваат на значајна концентрација на пријавени инциденти во Германија (47) и Чешка (20), додека во останатите држави бројот е значително понизок. Ова не мора да значи помало присуство на антициганизам во другите држави, туку може да укажува на разлики во системите за пријавување, институционалната транспарентност и степенот на препознавање на злосторства од омраза.

6.1. Недоверба во институциите

Еден од најзначајните структурни проблеми во однос на правната заштита на Ромите е хроничната недоверба во институциите на кривичната правда, особено полицијата и правосудниот систем. Оваа недоверба не е ирационална, туку е резултат на историски и современи искуства на дискриминација, етничко профилирање и недоволна институционална реакција на злосторства од омраза.

Во согласност со истражувањата на Агенцијата за фундаментални права на Европската Унија, значителен дел од ромските жртви не пријавуваат кривични дела поради страв од повторна виктимизација или убедување дека институциите нема да реагираат ефективно (FRA, 2018). Овој феномен во виктимологијата се дефинира како „секундарна институционална виктимизација“, каде самото обраќање кон институциите станува потенцијален извор на дополнителна штета.

Дополнително, недовербата создава „циклус на невидливост“: колку помалку се пријавуваат делата, толку помала е статистичката

видливост на проблемот, што, пак, влијае врз политиките и институционалните реакции.

6.2. Недоволна имплементација на законите

Иако европските држави имаат развиени правни рамки за забрана на дискриминација и санкционирање на злосторства од омраза, клучниот проблем лежи во нивната нееднаква и неконзистентна имплементација. Во многу случаи, кривичното право формално ги препознава отежнителните околности поврзани со расна или етничка омраза, но во практиката:

- мотивот на омраза не се истражува доволно
- делата се квалификуваат како „обични“ кривични дела
- доказниот стандард за докажување на дискриминаторски мотив е поставен високо.

Ова доведува до ситуација во која правниот систем функционира како формално инклузивен, но материјално селективен механизам.

Во оваа насока, судската практика на Европскиот суд за човекови права е особено значајна. Во предмети како *Nachova and Others v. Bulgaria* (2005), Судот утврдува дека државите имаат позитивна обврска да истражуваат можен расистички мотив зад кривични дела, а не само да реагираат на нивната формална правна квалификација. Ова претставува клучен стандард во европското право на човекови права, кој сè уште не е доследно имплементиран во националните системи.

6.3. Социјални бариери: сиромаштија, образование и структурна исклученост

Правната заштита не може да се анализира изолирано од поширокиот социјален контекст. Ромските заедници се соочуваат со структурни социокономски бариери кои директно влијаат врз нивниот пристап до правдата.

Клучни фактори се:

- високо ниво на сиромаштија
- ниско ниво на образовна постигнатост
- ограничена правна писменост
- географска и социјална маргинализација.

Овие фактори создаваат состојба во која правото формално е достапно, но, практично, тешко пристапно. Во виктимолошка смисла, ова претставува „структурна виктимолошка бариера“, бидејќи жртвите не се еднакво позиционирани да ги користат правните механизми за заштита.

Извештаите на Агенцијата за фундаментални права на Европската Унија укажуваат дека токму комбинацијата на сиромаштија, образовна исклученост и недоверба во институциите создава системски круг на невидливост и неказливост (FRA, 2018).

6.4. Препораки

Од анализата на наведените предизвици произлегуваат неколку клучни препораки:

1. Јакнење на институционалната одговорност

- задолжителна истрага на дискриминаторски мотив кај кривичните дела
- подобрување на полициските протоколи за злосторства од омраза

2. Зголемување на довербата преку заеднички модели

- вклучување на ромски медијатори во институциите
- развој на community policing пристап

3. Јакнење на пристапот до правдата

- бесплатна правна помош
- зголемување на правната писменост

4. Социоекономски интервенции

- намалување на структурната сиромаштија
- подобрување на образовната инклузија

Овие мерки укажуваат дека ефективната правна заштита не може да се постигне само преку кривичното право, туку бара интегриран пристап кој ги поврзува правните, социјалните и институционалните политики.

Заклучок

Овој труд ја поставува виктимологијата на ромските заедници во поширок теоретски и емпириски контекст, при што централната теза е дека нивната виктимизација не претставува изолиран, индивидуален или случаен феномен, туку структурно произведена и институционално репродуцирана состојба. Во таа смисла, виктимизацијата на Ромите мора да се разбере како резултат на долгорочни историски процеси на маргинализација, кои се одржуваат преку современи социјални, политички и правни механизми.

Клучниот концепт што ја поврзува целата анализа е антициганизмот, кој во трудот се третира како системска форма на расизам со длабоки историски корени и современи институционални манифестации. Антициганизмот не се појавува само како индивидуална предрасуда, туку како структурен образец на општествено функционирање, кој влијае врз креирањето политики, институционалните практики и секојдневната интеракција меѓу државата и ромските заедници.

Анализата на различните нивоа на виктимизација (примарна, секундарна и структурна) покажа дека ромските заедници се изложени на континуиран циклус на штета: од директни кривични дела мотивирани од омраза, преку институционални пропусти во постапувањето, до поширока социјална исклученост која ја продлабочува нивната ранливост. Овој циклус укажува дека виктимизацијата не завршува со кривичното дело, туку продолжува преку начинот на кој институциите реагираат на него.

Во кривичноправна смисла, трудот покажува дека иако современите правни системи формално обезбедуваат механизми за заштита на жртвите (особено преку институтот на злосторства од омраза), постои значителен јаз помеѓу нормативната рамка и нејзината практична имплементација. Овој јаз се манифестира преку недоволно препознавање на дискриминаторскиот мотив, ограничена ефективност на истрагите и недоследна примена на отежнителните околности.

Посебно е значајна улогата на Европскиот суд за човекови права, кој преку својата судска практика постепено го проширува разбирањето на државната одговорност во контекст на дискриминација. Пресудите како *Elmazova and Others v. North Macedonia*, *D.H. and Others v. Czech Republic* и *Nachova and Others v. Bulgaria* јасно укажуваат дека државата не е само пасивен арбитер, туку и активен субјект кој може да придонесе кон одржување на структурната нееднаквост преку своето институционално постапување или пропуштање.

Истовремено, податоците на Агенцијата за фундаментални права на Европската Унија потврдуваат дека антициганизмот останува широко распространет и во Источна и во Западна Европа, иако неговите форми се

различни. Додека во Источна Европа доминираат поексплицитни и директни форми на сегрегација и исклучување, во Западна Европа дискриминацијата е почесто индиректна, институционализирана и административно „неутрална“, но со слични ефекти врз ромските заедници.

Од ова произлегува важен теоретски заклучок: формата на дискриминација може да варира, но нејзиниот структурен ефект останува конзистентен. Без разлика дали станува збор за директна полициска репресија, образовна сегрегација или административни ограничувања, резултатот е континуирана маргинализација и ограничен пристап до права.

Во однос на кривичното право, трудот заклучува дека неговата улога е двојна и амбивалентна. Од една страна, тоа претставува клучен инструмент за заштита на жртвите и санкционирање на злосторства од омраза. Од друга страна, неговата ефективност е ограничена од институционални слабости, недостаток на доследна имплементација и недоволна чувствителност кон структурните форми на дискриминација. Ова доведува до ситуација во која правото постои како нормативен систем, но не секогаш функционира како реален механизам на заштита. Дополнително, трудот ја нагласува важноста на социоекономските фактори како клучен медијатор на виктимизацијата. Сиромаштијата, ниското ниво на образование и ограничениот пристап до институциите не се само последици, туку и фактори кои ја засилуваат ранливоста на ромските заедници, создавајќи затворен круг на исклученост и нееднаквост.

Сумирано, основниот заклучок на трудот е дека виктимизацијата на ромските заедници претставува комплексен, мултидимензионален и системски феномен, кој не може да се редуцира на индивидуални кривични дела или изолирани институционални пропусти. Таа е резултат на интеракцијата помеѓу историски вкоренетите предрасуди, современите институционални практики и ограничената трансформативна моќ на кривичното право. Затоа, за да се постигне вистинска заштита, неопходно е не само унапредување на правната рамка, туку и длабинска трансформација на институционалните практики, зајакнување на довербата во системот и адресирање на структурните социоекономски нееднаквости. Само преку ваков интегриран пристап може да се намали циклусот на виктимизација и да се обезбеди реална, а не само формална еднаквост.

Користена литература

- European Commission Directorate-General for Justice. (2011). *Working together for Roma inclusion: The EU Framework explained..* Publications Office.
- European Commission. (2024). *North Macedonia Report 2024*. European Commission.
- European Court of Human Rights. (2005). *Nachova and Others v. Bulgaria (Applications nos. 43577/98 and 43579/98)*.
- European Court of Human Rights. (2007). *D.H. and Others v. Czech Republic (Application no. 57325/00)*.
- European Court of Human Rights. (2010). *Oršuš and Others v. Croatia (Application no. 15766/03)*.
- European Court of Human Rights. (2020). *Elmazova and Others v. North Macedonia (Applications nos. 11811/20 and 13550/20)*.
- European Union Agency for Fundamental Rights. (2016). *Second European Union Minorities and Discrimination Survey: Roma – Selected findings*.
- European Union Agency for Fundamental Rights. (2018). *A persisting concern: Anti-Gypsyism as a barrier to Roma inclusion*. Publications Office of the European Union.
- European Union Agency for Fundamental Rights. (2022). *Roma in 10 European countries: Main results*. Publications Office of the European Union.
- Fonseca I. (2018). *Enterrez-moi debout: L'odyssée des tziganes..* Albin Michel; (original edition 1995).
- Fraser A. (1992). *The gypsies (1st ed.)*. Wiley-Blackwell.
- Gheorghe N, Mirga A. (2013, 11 01). *Eurozine*. Повратено од The Roma in the twenty-first century: A policy paper: <https://web.archive.org/web/20131101093401/http://www.eurozine.com/articles/2001-03-12-mirga-gheorgh-en.html>
- Guy, W. (2001). *The Roma: A minority in Euro*. University of Hertfordshire Press.
- Mawby, R. I., & Walklate, S. (1994). *Critical victimology*. Sage Publications.
- McGarry, A. (2017). *Romaphobia: The last acceptable form of racism*. Zed Books.
- OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). (2024). *Anti-Roma hate crime*. Warsaw, Poland: Tolerance and Non-Discrimination Department.
- Van Baar, H. (2011). *Europe's Romaphobia: Problematization, securitization, nomadization*. Environment and Planning D: Society and Space, 29(2).
- Villareal F, Wagman D. (2001). *Gitanos y discriminación: Un estudio transnacional*. Fundación Secretariado General Gitano.
- Walklate, S. (2007). *Imagining the victim of crime*. Open University Press.

- Zeljko Jovanovic. (2013, 10 26). *The Crime of Being Roma*. Повратено од Open Society Foundations: <https://www.opensocietyfoundations.org/voices/crime-being-roma>
- Комисија за спречување и заштита од дискриминација. (2024). *Годишен извештај за работата на Комисијата за спречување и заштита од дискриминација*. Скопје.
- Народен правобранител на Република Северна Македонија. (2024). *Годишен извештај за степенот на обезбедување, почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права*. Скопје.
- Rostas & Kostka. (2014). “*Structural dimensions of Roma school desegregation policies in Central and Eastern Europe*”. European Educational Research Journal Vol. 13. No. 3, 268-81.
- Koshevaliska, O., & Surlovska Ristevska, R. (2025). *Criminal dimensions of forced sterilization of Romani women: A focus on gender-based violence and deprivation of liberty*. Journal of Liberty and International Affairs, 11(2), 16–35. <https://doi.org/10.47305/jlia.2025.1807>